

Hudba olomouckého orloje a její využití v dramaturgii pěveckého sboru

PAVEL REŽNÝ

Summary

The contribution follows the exhibition of the Museum of National History in Olomouc on the occasion of the 500th anniversary of the first written evidence of the existence of the astronomical clock. It deals with the history of the Olomouc Astronomical Clock and its changes over the course of five centuries, not only visually, but especially musically. It pays particular attention to the compositions of the Olomouc Astronomical Clock from the 16th century to the present and which of them are potentially usable in the dramaturgy of the choir. It also captures the current discussion, which addresses whether to keep the form in the spirit of socialist realism by Karel Svolinský, or to restore the original historical Baroque appearance.

Olomouc patří mezi těch několik vyvolených měst, která se mohou pochlubit historickým orlojem. V České republice se nachází ten nejstarší a nejznámější na Staroměstském náměstí v Praze. Olomoucký orloj je druhý nejstarší.

Vlastivědné muzeum v Olomouci v říjnu 2019 uspořádalo rozsáhlou výstavu věnovanou 500 výročí písemného doložení existence olomouckého orloje. Při této příležitosti také vydalo publikaci, která uceleným způsobem shrnuje dosud známé informace o orloji a přináší rovněž bohatý obrazový materiál.¹

Z informačních materiálů, které pro návštěvníky Olomouce vydal olomoucký magistrát, se zájemce doví stručné curriculum:

„Místní legenda spojuje jeho vznik s léty 1419–1422. Současné poznatky o stavebním vývoji olomoucké radnice kladou vznik výklenku pro orloj až do souvislosti s rozsáhlou pozdně gotickou přestavbou, započatou roku 1474, ale první nezpochybnitelnou zmínku o existenci orloje máme až z roku 1519. Původní orloj, jehož podoba není známa, byl ‚obnoven a zlepšen‘ při

první velké renovaci v letech 1573–1575. Podíleli se na ní učenec – astronom a mechanik – hodinář: věhlasný profesor vídeňské univerzity Pavel Fabricius, osobní astronom a lékař císaře Maxmiliána II., a olomoucký hodinář Hans Pohl. Orloj tehdy názorně předváděl středověkou představu uspořádání vesmíru, uzavřenou do podoby gotického křídlového oltáře s plastickou a malířskou výzdobou. Tu představovaly pohyblivé figurky spojené s bicími a hudebními mechanismy a obrazy na dřevě po způsobu deskových maleb. Uspořádání světa do tří sfér předváděl nejnižší kalendářní číselník (zemská sféra), nad ním číselník astronomicko-astrologický (hvězdná sféra) a nahoře plastiky andílku s paličkami, spojené se zvonkohrou (andělská sféra). Třicetiletou válku přečkal orloj jen tak tak, podobně jako celé město.“

V rámci opravy v letech 1661–1662 došlo k obohacení malířské složky orloje o nástěnné malby s námětem Sedmery svobodných umění na vnitřních plochách výklenku. Dolní část orloje stále zaujímaly Fabriciovy ukazovací terče se čtyřmi menšími ukazateli

po stranách. Jejich ciferníky udávaly čtvrt-hodiny, celé hodiny, planety a znamení dne a tzv. nerovné hodiny. Den roku označoval na dolním kalendáriu anděl ukazovátkem. Ve střední části orloje se nacházela zvonkohra, nad ní panovnícký portrét a v samotném vrcholu plastika pololežící bohyně Luny. Postranní „křídla“ orloje oživovaly skupiny mechanických loutek. Vlevo stál sv. Václav, okolo kterého pronásledoval sv. Jiří na koni ustupujícího draka. Nad nimi mnich probíral při bití hodin v ruce kuličky růžence a poustevník táhal za zvonec. Pravá strana předváděla níže Madonu s Jezulátkem, které adorovali obcházející Tři králové. Nad skupinou vykonával funkci zvoníka renesanční kavalír provázený trubačem.

Poslední velká oprava orloje v jeho původní podobě, založené na přesvědčení o pohybu slunce a planet kolem Země, nastala v letech 1746–1747. Opět přišli ke slovu hodinář, varhanář a doposud nejvýznamnější známý tvůrce malířské výzdoby orloje, olomoucký barokní malíř Jan Kryštof Handke. Při výběru námětu maleb pro vnitřní steny orlojního výklenku se Handke přidržel tématu Sedmi svobodných umění, jejichž výběr podřídil oslavě přírodních věd – Mechaniky, Aritmetiky, Astronomie a Geometrie. K nim se družily Dialektika, Gramatika a Hudba, poslední alegorií do sudého poctu osmi se Handkemu stala nezbytná Příčinnost, podmínka úspěchu v jakémkoli oboru. Roku 1898 získal orloj romantickou podobu, která poprvé podstatně narušila jeho uměleckou a technickou původnost. Nový stroj firmy Eduarda Korfhageho již předváděl planetárium založené na sluncestředném principu soustavy oběžnic.²

Jak jsme již uvedli výše, přesné stáří olomouckého orloje neznáme. Jeho vznik nejspíše spadá do poslední čtvrtiny 15. století, kdy byla opravována olomoucká radnice v pozdně gotickém stylu. Zřejmě právě tehdy byl zbudován orlojový výklenek zakončený gotickým lomeným obloukem. Již zmíněná první písemná zmínka o olomouckém orloji z roku 1519 se nachází v díle Stauromachia humanistického básníka Stephana Taurina

Olomouckého. Domníváme se ale, že orloj existoval již kolem roku 1500.³

Podoba olomouckého orloje se v průběhu staletí několikrát měnila.⁴ Ve vnitřní části je orloj rozdělen do 3 pater. Zvenku je pro něj na severní stěně vyhrazený zhruba 14 metrů vysoký výklenek.

Jeho nynější podoba pochází z let 1947 až 1955, kdy pro orloj malíř Karel Svolinský navrhl mozaiky složené celkem ze čtyř milionů skleněných kostiček rozložených po sto metrech čtverečních. Nový orloj mohli Olomoučané poprvé spatřit při slavnostním odhalení v pondělí 9. května 1955, lidé tehdy zaplnili celé náměstí. Vzhled orloje ve stylu socialistického realismu oslavuje dělníka, vědce, rolníky a hanácký folklor, ovšem připomíná i rozporuplnou kapitolu z jeho poválečné historie. V ní vznikla nepravdivá legenda o tom, že na konci války ustupující německá armáda orloj střelbou nevratně a těžce poškodila. Orloj sice za války poškozen byl, ale ne natolik, aby musel být drasticky přestavěn (pražský orloj byl poškozen mnohem více). Podle historiků ho poškodila dělostřelba Rudé armády při osvobozování centra Olomouce.

Ještě po válce byl přítom orloj spolu s radnicí zrekonstruován ve své původní podobě. Navzdory tomu na začátku dubna 1947 město vypsalo soutěž na jeho nový vzhled. Ani to však ještě neznamenalo definitivní zvrát. Soutěž ale skončila krachem, Olomouc po ní proto přímo oslovila tři umělce. Byl mezi nimi i Svolinský, který zakázku přijal. V říjnu 1947 předložil předsedovi olomoucké kulturní komise Stanislavu Křupkovi dva návrhy. První se ubíral směrem k použití skleněné mozaiky, druhý k předválečné podobě. Který návrh vyhrál, můžeme vidět dodnes.

Nový hudební repertoár připravili Antonín Schindler a Josef Harna – dnes díky jim orloj vyhrává hanácké lidové „Za Náměstí na kopečko“, „Daleká, široká je cesta po Holomóc“ a „Vrbe se nám zelenajó“.

V roce 1990 byla po odstranění olomouckých pomníků Josefa Stalina a Klementa Gottwalda zákonitě nastolena otázka, zda

by bylo možné vrátit orloji důstojnější podobu. Diskuse v počátku ustrnula nejdříve na tom, že se místní Památkový ústav vůbec odmítl orlojem jako památkou zabývat. Zastánci jeho současné podoby zase argumentují tím, že Svolinského dílo je svým způsobem jedinečným dokumentem doby, kterou by bylo neradno zapomenout.⁵

Pavel Zatloukal⁶ „socialistický“ orloj v akademických Dějinách označuje i za jednu z nejnázornějších ilustrací pojmu kýč, které u nás byly tehdy vytvořeny.⁷ „Olomoucký orloj, tento triviální symbol vítězství plebejské, barbarské podstaty – či spíše pokusu o její oslavu – nad někdejší křesťanskou a měšťanskou tradicí, se postupně změnil v symbol doby svého vzniku – symbol tragikomický,“ dodává Zatloukal.⁸

Už několik let existuje petice za navrácení historické podoby olomouckého orloje.

V roce 2007 vydalo Vlastivědné muzeum v Olomouci ve spolupráci s Českým rozhlasem studio Olomouc CD s názvem Hudba olomouckého orloje. Toto audio CD mapuje melodie, které olomoucký orloj hrál v průběhu své existence. Původní podoba skladeb je převážně zvonkohra. CD přináší tyto skladby v současném originálním podání olomouckých hudebníků a zpěváků.

Hudba olomouckého orloje od roku 1575 do současnosti:

1575–1661 (1746)

1. Regina coeli (Královna nebes)

1575–1579

2. Martin Luther: Erhalt uns, Herr, bei deinem Wort Zachovej nás, Pane, ve tvém slově⁹

1661 (1746)–1898

3. Čtyři náboženské písně (Od Velikonoc do letnic, od letnic do sv. Václava, od sv. Václava do Vánoc, od Vánoc do Velikonoc)

1898–1918

4. Joseph Haydn / Johann Gabriel Seidl: Gott erhalte, Gott beschütze unsern

Keiser unser Land (Zachovej nám Hospodine císaře a naši zem – rakouská hymna v letech 1854–1918)¹⁰

5. Johann Karl Gottfried Loewe / Ferdinand Freiligrath: Prinz Eugen der edle Ritter (Princ Evžen, ušlechtilý rytíř)
6. Franz X. Gruber / Joseph Mohr: Stille Nacht, Heilige Nacht (Tichá noc, svatá noc)
7. Joseph Kreipl / Anton von Klesheim: Wenn's Mailüfter weht (Když vane májový vánek)

1918–1938

8. František Škroup / Josef Kajetán Tyl: Kde domov můj?
9. Ludvík, rytíř z Dietrichů: Moravo, moravo
10. Sicilská lidová / Johannes Falk: O Sanctissima (Ó Nejsvětější) (též 1898–1918)¹¹
11. Vladimír Labler: Pastorále (též 1898–1918)

1938–1945

12. Anton Wilhelm Florentin von Zuccalmaglio: Kein schöner Land in dieser Zeit (Není krásnější země v této době)
13. Adrianus Valerius: Altniederländisches Dankgebet (Staronizozemská děkonná modlitba)
14. Hans Georg Nägeli / Johann Martin Usteri: Freut euch des Lebens (Radujte se ze života)

Od roku 1955

15. Hanácká lidová: Daleká široká je cesta po Holomóc¹²
16. Hanácká lidová: O Náměšča na kopečko¹³
17. Vrby se nám zelenají (Vrbe se jož zelenají)¹⁴

Obrazová příloha

Obr. 1 O Náměšča na kopečko

O Náměšča na kopečko. ^{x/} Slatínice 1952.
Božena Pospíšilová, 1910.

Volně. /♩=92./

1 / . O Ná- mě-šča na ko- pe- čko se- ka- jó se
o dě-ve- čko, o ke- ró, o ke- ró, co má no- vó
kor- do- len- ko čer- ve- nó.

Obr. 2 Daleká široká

Daleká široká. Prostějov 1950.
Frant. Zelený 1902.

Volně. /♩=66./

1 / . Da- le- ká, še- ro- ká je ce- sta po Ho- lo- móc,
zká- zal mně muj mi- lé na sto- krát do- bró noc.
2 / . A já mo děkojo za jeho dobry noce,
/: že se nevespale moje černy oče. :/

Obr. 3 Daleká široká, úpr. SATB Pavel Klapil

Handwritten musical score for SATB choir, titled "Daleká široká" by Pavel Klapil. The score is in G major and 4/4 time. It features three verses of lyrics in Czech. The first system includes vocal parts for Soprano (S), Alto (A), Tenor (T), and Bass (B). The second system shows a solo vocal part with lyrics "sólo na vokál ad lib. v poslední sloce". The score is signed "Upravil Pavel Klapil" and dated "19.2.07".

Obr. 4 CD Hudba olomouckého orloje

Poznámky

- 1 Himmler, R.: Olomoucký orloj, Historie v obrazech a faktech, Vlastivědné muzeum v Olomouci, 2019
- 2 Perutka, M.: Orloj, materiál Informačního centra v Olomouci připravený Vlastivědným muzeem v Olomouci
- 3 „Podle legendy o založení olomouckého orloje pověřila městská rada výrobou orloje saského hodináře Antonína Pohla, který jej údajně vytvořil už v letech 1419–1422. Poté, co dílo dokončil, nechali ho radní oslepit, aby nemohl podobný div vytvořit v jiném městě (Vídni). Oslepený hodinář se nechal pod záminkou opravy k orloji dovést, tam stroj poškodil, a tak se olomoucký za jejich krutost pomstil. Příběh o oslepeném orlojníkově... je doložen u více evropských orlojů.“ In Himmler, R. Olomoucký orloj, Vlastivědné muzeum v Olomouci 2019, s. 7
- 4 Podoba orloje vycházela ze středověké představy o vesmíru a světě. Kalendářní číselník v dolní části představoval zemskou sféru, astronomická část hvězdnou a nejvyšší část s andělskou zvonkohrou sféru andělskou.

- 5 Červeně jsou na kalendáriu zvýrazněny státní svátky doplněné o vybraná výročí, která svým ideologickým zabarvením a oslavou kontroverzních osobností socialistické éry dodnes budí pozornost. Najdeme zde např. data vztahující se k výročí V. I. Lenina, únorového vítězství čsl. pracujícího lidu, J. V. Stalina, J. Fučíka, K. Gottwalda nebo A. Zápotockého...
- 6 prof. PhDr. Pavel Zatloukal, ředitel Muzea umění Olomouc 1990–2013
- 7 Zlom znamenal poválečný konec 40. let 20. století. Padlo rozhodnutí přebudovat orloj ve stylu socialistického realismu. Boční stěny původního orloje byly zbořeny v roce 1949, definitivně zmizel 29. prosince 1950. Odhalení „socialistické“ podoby Olomouc zažila 9. května 1955.
- 8 Poláček, M.: Zákulisí socialistického orloje, idnes, 18. 5. 2015
- 9 Regina Caeli (nebo Coeli, latinsky „Královno nebes“) je jedna ze čtyř mariánských antifon. Autorství je neznámé, pochází patrně ze 12. století. Byla už mnohokrát zhudebněna. Oslavuje Pannu Marii a Kristovo vzkříšení. Jde o nepravidelně rýmované čtyřverší, jehož každý verš končí zvoláním „alleluia“.
- 10 Melodii si Němci vypůjčili pro svou hymnu, která původně měla 3 sloky, po druhé světové válce zůstala jako oficiální hymna jen 3 sloka „*Einigkeit und Recht und Freiheit*“
- 11 O sanctissima (doslova Ó, nejsvětější, v češtině ale jako Matko přесvatá) je známá duchovní píseň, jejíž původní text (latinský) i nářev pochází pravděpodobně ze Sicílie. V různých evropských jazycích existují k témuž nářevu dvě obsahově různé verze; vedle původní mariánské invokace (tak v původní latině a dále ve francouzštině a češtině) jde v jiných jazycích (v němčině, švédštině nebo ruštině) o koledu (v němčině jde o jednu z nejznámějších koled vůbec – O du fröhliche).
- 12 Sborová úprava P. Klapil
- 13 Sborová úprava P. Klapil
- 14 Sborová úprava P. Klapil

Literatura

1. Himmler, R.: Olomoucký orloj, Vlastivědné muzeum v Olomouci, 1. vydání, Olomouc 2019, ISBN 978-80-85307-96-8
2. Hudba olomouckého orloje, Vlastivědné muzeum v Olomouci – Český rozhlas Olomouc 2007 (CD)

Odkazy

Záznam zvuku olomouckého orloje z roku 1942:

<https://www.radio.cz/cz/real-audio-stream/CZ031012-12.rm?start=18:47.98&end=19:13.8>

<https://www.visitolomouc.cz/cz/olomoucky-orloj/29/>

https://www.youtube.com/watch?v=ARsk_TCUWUg&t=268s

<http://www.orloj.eu/cs/olomouc.htm>

Résumé

Příspěvek navazuje na výstavu Vlastivědného muzea v Olomouci k 500. výročí prvního písemného doložení existence orloje. Zabývá se historií olomouckého orloje a jeho proměnami v průběhu pěti století nejen po stránce vizuální, ale zejména hudební. Všímá si především toho, jaké skladby olomoucký orloj hrál od 16. století po současnost a které z nich jsou potenciálně využitelné v dramaturgii pěveckého sboru. Zachycuje i aktuální diskuzi, která řeší, zda ponechat podobu v duchu socialistického realismu od Karla Svolinského, nebo obnovit původní historický barokní vzhled.

Klíčová slova: olomoucký orloj, 500. výročí, Vlastivědné muzeum Olomouc, hudba, pěvecký sbor.

Keywords: Olomouc astronomical clock, 500th anniversary, Regional Museum in Olomouc, music, choir.

Doc. PaedDr. Pavel Režný, Ph.D. vystudoval PdF UP Olomouc obor hudební výchova – čeština (1983), Ph.D. (1999 – UK Praha), doc. (2005 – UMB Banská Bystrica). Od roku 1991 působí na katedře hudební výchovy PdF UP Olomouc. Vyučuje praktické i teoretické disciplíny (sborová hlasová výchova, řízení sboru, hudební nauka a intonace, komorní smíšený sbor). Umělecký vedoucí a dirigent SKS Ateneo UP Olomouc a Ženského sboru Duha Ostrava.